

Om Samtidigheden mellem Kjæmpe-Oxen (*Bos primigenius* Boj.) og Landets ældre Fyrreskove og om Flintskjærver indvoxne i Dyreknokler, som Minder om Stenalderens Forfølgelser af de vilde Dyr*).

Af Japetus Steenstrup.

(Hermed en Kobbertavle, T. III.**)

Da jeg just i denne Tid*) har i Museet været beskæftiget med den foreløbige Opstilling af et Skelet af Kjæmpeoxen eller Uroxen (*Bos primigenius* Bojan) fra en af de ældste Tørvemoser paa Møen, har jeg ikke villet undlade at henlede Videnskabernes Selskabs Opmærksomhed paa visse gunstige Forhold ved dette Skelets Leie i Mosen, som have tilladt mig nøie at fastsætte det Tidsrum, under hvilket Dyret i sin Tid omkom og blev begravet dybt nede i Tørvten, næsten paa Mosens Bund.

I denne min korte Meddelelse er det ikke min Agt at dvæle ved nogen Beskrivelse af Skelettet, ja ikke engang ved nogen Udmaaling af dette, skjøndt det vilde være ønskeligt, om begge Dele kunde blive givne inden ret lang Tid, især naar det kunde skee i Forening med Udmaalingen og Beskrivelsen af de andre Skeletter eller Skeletpartier, som vore Museer eie af denne nu uddøde Art. Thi til saadanne sammenlignende Betragtninger over flere Individuer, fundne i samme Land og under samme Forhold,

*) Meddelt i Mødet d. 22de Februar 1867, smlgn. Oversigt for 1867 S. 93; men paa Grund af Museebygnings- og Museeordnings-Arbejder har Forf. ikke før nu faaet Tid til at paasee Afhandlingens Publikation.

***) Denne Kobbertavle er i sine sidste Korrekturer i nogle Aftryk bleven omdelt til Fagmænd saavel i 1867 som senere ved den Archæologiske Kongres i 1869.

trænger Videnskaben unægteligen meget. Om der end ikke kan være Tale om, at jeg i de første Aar skulde kunne anvende den fornødne Tid herpaa, vil jeg dog ikke endnu opgive Haabet om, at jeg senere hen i Tiden kunde faae Leilighed dertil, men indtil dette kan skee, maa jeg indskrænke mig til i de nævnte Henseender at antyde følgende Forhold:

1) Dette Møenske Skelet er det fuldstændigste af de tre, af hvilke vort Museum hidtil har faaet et saa stort Antal Knokler, at man har kunnet nogenlunde sammensætte disse til et Skelet; selv med sine Mangler af enkelte større Knokler er det i det Hele saa fuldstændigt, som vi destoværre kun sjældent kunne faae Skeletterne af opgravne eller fossile Dyr.

2) Det er tillige det kraftfuldeste og største Individ af vore tre Uroxeskeletter, om det end ikke i Størrelse synderligt overgaaer Skelettet af det meget yngre Dyr, som Universitetsmuseet ved Hr. Adjunkt Lorenzens Velvillie og Bistand for omtrent 20 Aar siden erholdt fra en Mose i Omegnen af Sorø, og om vi end have enkelte Hovedskaller af andre Individ, der maae antages at have tilhørt ligesaastore eller maaskee større Dyr.

3) Det er af et gammelt Individ og kan med megen Sandsynlighed betragtes som tilhørende et mandligt Dyr.

Disse Egenskaber ved Skelettet ville allerede vise, at dette er en meget velkommen Forøgelse af Museets Samlinger til Oplysning om Landets forhistoriske Dyreverden, men de særlige Omstændigheder ved dets Leie i Tørvemosen forøge dog i en ikke ringe Grad dets videnskabelige Værdi. Jeg skal derfor gjøre disse til Gjenstand for en noget udførligere Omtale.

Tørvemosen, hvori Benraden af denne Oxe blev funden, er en oprindelig temmelig dyb, men nu meget opskaaren Skovmose, tæt ved det saakaldte Præstebjerg i Dame By, Fanefjord Sogu paa Møen; den tilhører Gaarden Damsholte i Store Dame. Ved

Tørveskjæring i denne Mose i 1864 optog en fattig Husmand Henning Christopher Nielsen en stor Del af de større Lemmeknokler, Rygraden m. m. af denne Oxe. Amtsforvalteren i Stege, daværende Assessor, nu Kammerraad, Reinsholm, der stedse viser stor Interesse for Opbevaringen af Landets Oldsager og andre Mærkværdigheder, ilede med i Brev at underrette dalevende Konferentsraad I. C. Thomsen og mig om Fundet, idet han derhos bemærkede, at Husmanden, der mentes at have vist stor Omhu for Knoklernes Optagelse, ikke var tilbøielig til at afhænde Fundet, men dog ogsaa tænkte paa at erhverve sig Øvrighedens Tilladelse til at forevise denne mærkelige Oxe paa Markederne og andensteds, navnlig i Kjøbstæderne. Skjøndt Universitetsmuseet i sit Svar ikke alene tilbød at ville give Finderen en passende Godtgjørelse, men paa sædvanlig Maade tilføiede, at det vilde forhøie denne betydeligt i Forhold til den større eller ringere Fuldstændighed, hvori Knoklerne vare tilstæde, og i Forhold til den Bevaringstilstand, hvori de maatte befindes ved Modtagelsen, ja uagtet alle Amtsforvalterens Bestræbelser, var Husmanden dog ikke villig til at opgive Forevisningen paa Markederne o. s. v., hvoraf han rimeligvis ventede sig alt for meget, men af hvilken Museet ogsaa maatte befrygte større Beskadigelser paa Knoklerne. Museet trak sig altsaa foreløbig tilbage fra sit rimelige Tilbud, da det ikke kunde vide, hvorledes Knoklerne efter Forevisningerne vilde see ud. I et senere Brev af Oktober s. A. meddelte Hr. Reinsholm mig, at Husmanden nu nok vilde overlade Museet Knoklerne efter den Vurdering, som dette vilde sætte paa dem. Disse bleve da indsendte og ham erstattede efter den stigende Tarif, som jeg selv i Forveien havde fastsat i Forhold til Fundets hele Beskaffenhed. I denne Godtgjørelse var imidlertid tillige taget Hensyn til, at det Parti af Mosen, i hvilket Benraden var opgravet, skulde forblive aldeles urørt og vanddækket, som det nu var, indtil jeg selv eller en Anden i mit Sted kunde tage Stedet i Øiesyn.

Ved det nøiere Eftersyn af de modtagne Knokler og efter de af Hr. Reinsholm givne Efterretninger saavel om Fundet

som om hvad der tidligere var udgravet paa samme Plet i Mosen, kunde der nemlig ikke være nogen Tvivl om, at selv om der end ogsaa manglede enkelte større Knokler af Lemmerne foruden mange mindre, dels af Lemmerne dels af andre Partier af Skelettet, havde Dyret dog oprindeligt ligget der i et aldeles fuldstændigt Skelet, og man kunde saaledes have et vel grundet Haab om at tilveiebringe en stor Del af de manglende Knokler, om ikke dem alle, og navnlig de mindre og hidtil upaaagtede af disse. Det var destoværre vitterligt, at enkelte af de større Lemmeknokler mange Aar forud vare komne tilsyne, og at disse vare blevne optagne og solgte til Benhandlere. Ved et Aastedsmøde var det jo nok ogsaa muligt, at Undersøgelsen af Leiestedet endnu kunde redde Oplysninger til Dyrets Historie. Med alle de nævnte Forhold for Øie bestemte jeg mig til selv at see Mosen og besørge Optagelsen af de endnu i Tørven tilbageblevne Rester af Skelettet. Efter forudgaaende Anmeldelse og Brevvexling fandt dette Sted i Midtsommeren 1865, kort Tid førend jeg skulde tiltræde en Reise til England. Som Deltager i dette Besøg i Mosen havde jeg den særlige Fornøielse at have den bekjendte engelske Archæolog John Evans fra Nash Mills.

Mosen var iforveien langs med den ene Bred bleven temmelig befriet fra Vand i den Strækning, hvori Skelettet var fundet, idet denne ved en Opdæmning var bleven sondret fra den mere vandfyldte Del af Mosen. Ved vor Ankomst blev den sidste Rest af Vandet bortøst, og Stedet var nu let tilgængeligt.

Skelettets oprindelige Leie var det endnu overmaade let at paavise næsten i alle dets Enkeltheder; thi heldigvis havde Husmanden sparet sig en Del Uleilighed ved Knoklernes Optagning; en stor Del af de store Knokler vare nemlig ikke blevne opgravede, men blot udtrukne af den omgivende Tørvemasse eller løftede op af det underliggende Mergellag. De efterladte Hulheder eller Indtryk af dem vare aldeles i Behold, saa at man baade med Øiet og med Fingrene kunde følge deres Leie og forvisse sig om hver Dels Beliggenhed og derefter med stor Sikkerhed

opsøge de Knokler af Skelettet, som savnedes og hvorover jeg iforveien havde forfattet en Fortegnelse. Det var paa denne Maade, at det lykkedes mig at gjenfinde de Partier af Smaaknokler, som ellers ere saa vanskelige at erholde til jordfundne (fossile) Dyr, nemlig Knoklerne af Fodrodspartierne, Tærne m. m., hvilke Partier nu næsten fuldstændigen ere tilstede paa vort Skelet. Oxen havde ligget paa Siden; at dømme efter Føddernes Stilling i Underlaget, var den formodentlig i sin Tid gaaet i Sænk i Dyndet eller falden igjennem Isen uden at formaae at redde sig op igjen. Det Tidsrum, hvori dette var skeet, har været, da den egenlige Tørvdannelse langs med Skovmosens Rand var traadt i Virksomhed; thi Knoklerne af den ene Side af Dyret laae tildels omgivne af det fine Bundlag af udslemmet Ler, blandet med Humus eller Tørv-Partikler og Kiselskaller af Diatomer, der findes saa almindeligen paa Bunden af vore Skovmoser.

Naar man hævede en større Knokkel op af denne Masse, stod Knoklens hele Figur saa skarpt afpræget deri, som om den havde været afstøbt i den fineste Gibs. Saavel i dette Bundlag som i den fine Tørvmasse over det, i hvilken andre Partier af Knoklerne vare indleirede, var det derfor særdeles tydeligt at aflæse, baade hvorvidt Oxens Krop var ved sin Vægt sunket ned i den allerede dannede Omgivelse, og hvorvidt denne senere havde dannet sig over det nedsunkne Dyr. Plantedelens Beliggenhed i Forhold til Knoklerne udtalte begge Dele tydelig nok. I denne Henseende havde det navnlig en særlig Interesse at see, hvorledes Fyrre naalene i Mængde strøg hen under og over Knoklerne, idet de bøiede sig saaledes efter Knoklernes Omrids og Overflade, at der ikke kunde være Skygge af Tvivl om, at Oxen var omkommen i en Tid, da endnu stadigen Fyrretræernes Naale i Mængde kastedes ud over den Vandflade, under hvilken senere Tørven dannede sig eller, rigtigere sagt, fortsatte sin allerede begyndte Dannelse.

Vort Dyr er altsaa fra Landets Fyrreperiode, og dette godtgjordes mig ogsaa ad en ganske anden, men ikke mindre sikker Vei. Der var nemlig en meget stor og mørkere Plet i

det lysere Underlag, hidrørende fra en brunlig Masse, der indenfor Skelettets Omrids indtog Pladsen imellem de bageste Ribben, og denne Masse sammenlignede Tørvegraverne af sig selv med «Komøg». Der kunde heller ikke godt være nogen Tvivl om, at det var Mavens og Tarmenes Indhold; de sidstes laa endnu ligesom formet i Boller. Jeg undersøgte med Lupen meget af denne brune Masse paa Stedet og fandt grovtnuste Fyrrenaale deri. Samtidigheden mellem Fyrren og denne Oxe gik altsaa ogsaa tydeligere frem heraf. Denne Kjendsgjerning er som Fingerpeg ved fremtidige Undersøgelser af stor Betydning, af større end man maaske i Begyndelsen vil være tilbøielig til at indrømme. Den blev destoværre ikke af den fulde Betydning for Videnskaben, som den kunde og burde have været. Min Opmærksomhed var nemlig, saalænge jeg var paa Stedet, næsten alene henvendt paa Tidsspørgsmaalet, og den nøie Undersøgelse af Massens øvrige Plantelevninger fra Fyrretiden forbeholdt jeg en senere Tid, efter min Tilbagekomst fra Udlandet; men ved en Misforstaaelse havde jeg kun faaet en meget lille Del af den samlede Undersøgelsesmasse hjemført fra Mosen.

Da Tiden var mig knapt tilmaalt, maatte jeg overlade til de to flinke Arbeidere, der den hele Dag havde arbejdet til min fulde Tilfredshed, næste Dag paa den dem anviste Maade, men paa egen Haand, at fortsætte Gjennemøgningen af en Del af Tørvmassen, og til min ikke ringe Glæde modtog jeg endnu et Dusin af de savnede mindre Knokler. Disse havde de den følgende Dag samlet ved indenfor bestemt afstukne Linier at gjennemælde med Fingrene den hele Tørvemasse, der var tilbage fra den første Opgravning.

Den nøiere Tidsbestemmelse, som dette Oxeskelet har faaet ved dets Omgivelser i Tørvemosen, giver mig atter Anledning til at erindre om tvende andre Tidsbestemmelser, som jeg tidligere her i Selskabet har forevist og beraabt mig paa, og

som begge ligeledes ere skikkede til at henlede Opmærksomheden paa Forhold, der hidtil ikke ere blevne nok paaagtede, skjøndt de ere af den største Betydning. Jeg vilde derfor af Selskabet udbede mig, at de Forhold, hvorpaa disse Tidsbestemmelser støtte sig, maatte blive lettere opfattelige for Andre ved at gjengives i tydelige Figurer paa en Tavle. De Figurer, jeg her har den Ære at fremlægge ved Siden af nogle Knokler fra Tørvmoserne, fremstille nemlig to Knokler, som omslutte en eller flere Flintsplinter. Disse Skjærver ere Levninger af Flintvaaben, der med overordentlig Kraft ere blevne kastede imod det levende Dyr, dog uden at dræbe det, saa at ny Knokkelmasse i Dyrets levende Live har kunnet leire sig over de i Saaret paa Knoklerne indtrængte Splinter. Den ene Knokkel er Underkæben af en Kronhjort, Fig. 1—2; den er funden paa Bunden af en Kjærrose i Flade-Sogn paa Morsø*), lige paa Grændsen mellem Mosens Underlag og Tørven, og Dyret er altsaa omkommen der, just som Tørven begyndte at danne sig. Kjærrosen er en Vig af Limfjorden, der da var bleven fyldt med Ferskvand, men som i en tidligere Tid havde havt salt Vand; thi Underlaget er fuldt af Cardier og andre Beboere af det salte Vand.

Den anden Knokkel er et Ribben af en Kronhind, funden dybt i en Mose ved Svenstrup**) i Sjælland i den rene Tørvemasse, og ligeledes indeholdende en skarpkantet Flint, Fig. 3—6.

*) Flere Knokler af denne Hjort bleve af Hr. Skolelærer Henriksen indsendte til det Oldnordiske Museum, der gav dem til Universitetets zoologiske Museum; da jeg kort efter gjorde afdøde Konf. Thomsen opmærksom paa det interessante Forhold ved Underkæben, ønskede han gjerne at opstille denne i Museet for Oldsagerne, og det zool. Museum gav da atter Afkald paa den.

**) Tilligemed flere andre Knokler af det samme Individ har jeg erholdt dette Ribben fra Hr. Forpagter J. Hofman-Bang, da paa Svenstrup. Knoklerne bleve fundne i en anseelig Dybde (5 Alen), og deres hele Udseende og velbevarede Tilstand røbe ogsaa dette. Et forreste Fodbladsben (metacarpus) af dette Individ har ogsaa en større Benudvæxt, opstaaet ved Beskadigelse i Dyrets levende Live; men denne synes ikke at omslutte noget fremmedt Legeme.

Begge Knoklerne ere slaaende Vidnesbyrd om, at Dyrene vare samtidige med en Befolkning, der forfulgte Vildtet med flintskjærpede Kastevaaben. Da begge ere af Krondyret, vil det let skjønnes, at Interessen ikke kan ligge deri, at just Kronhjortens og Menneskets Samtidighed bekræftes, thi af vore Kjøkkenmøddinger vide vi jo, i hvilket overordenlig stort Antal Urfolket har bemægtiget sig Krondyrene. Vægten ligger derimod paa Vidnesbyrdets særegne Beskaffenhed. Det er denne jeg maatte ønske mere almindelig kjendt og erkjendt samt — eftersporet for andre Dyrearters Vedkommende, nemlig for saadannes, der vel ere blevne antagne for samtidige med Europas ældste Befolkninger, men for hvis Samtidighed med disse man, efter min Mening, ikke har kunnet give uforkastelige Grunde. Imod de Tvivl, som man fra flere Sider har yttret imod de Sandsynligheds-Grunde for denne Samtidighed, der vare hentede fra Leiringsforholdene i Jordlagene og i Hulerne, har man nemlig søgt at indvende, at hvis man ikke vilde støtte sig til saadanne Bevisgrunde, maatte man i det Hele give Afkald paa Grunde, da Videnskaben ingen bedre kunde stille. Saaledes er det dog ikke! Har Europas Urfolk virkelig jaget og forfulgt Hulebjørnen og Hulehyænen, Rhinoceros og Mammuth og tilsidst endog derved fremkaldt deres Udryddelse, saa er der ingen Tvivl om, at de forfulgte Dyrs Knokler mangengang maae have faaet uudslettelige Mærker af Forfølgelsen, og desto hyppigere, jo ufuldkomnere Befolkningens Angrebs- eller Jagtvaaben vare. Hvis f. Ex. Fortidens Hulebjørne eller Mammuther fremvise saadanne Flintskjærver eller lignende Dele af Angrebsvaaben overgroede af en Benmasse, der har dannet sig over dem i Dyrenes levende Live, da skal jeg visseligen ikke længere betvivle disse Arters Samtidighed med Menneskene, ligesaa lidt som jeg skal gjøre dette, hvis virkeligen de af Hulerne fremkomne billedlige Fremstillinger af Mammuth o. s. v. med Rette kunne hævdes som Arbejder fra Urfolkets Tider; men at ansee denne Samtidighed for bevist

eller endog i nogen høiere Grad sandsynliggjort ved de Grunde, hvorpaa man hidtil har støttet den, det har jeg hidtil ikke kunnet og vil vist aldrig kunne det. Skjøndt det forhaabenlig ikke er just nødvendigt, er det dog maaskee ikke overflødigt her at erindre om, at det kun er imod de fremsatte Bevisers Gyldighed mine Indvendinger have været rettede; i og for sig er der jo ikke noget urimeligt i, at de nævnte uddøde Dyr, og flere med dem, kunne have været Led af den nulevende Dyreverden og i en meget tidlig Tid vare forsvundne af den, maaskee især ved Menneskets Forfølgelser. Men har dette været Tilfældet, ville slige efter deres Natur utvetydige og uforkastelige Vidnesbyrd heller ikke udeblive, naar først Opmærksomheden for dem og Bevidstheden om deres Betydning er bleven vakt; skulde derimod slige Vidnesbyrd imod Forventning udeblive, vil dette Negative, efter min Mening, være et stærkt Vink om, at de formentlige positive Beviser for de omtvistede Dyreformers Samtidighed med Mennesket neppe have den Styrke, man har tillagt dem.

Den hertil hørende Tavle III fremstiller:

- Fig. 1. Høire Underkjæbe af en Kronhjort i $\frac{1}{3}$ af den naturlige Størrelse; den har imod den nedre Rand i Mellemrummet mellem tredje og fjerde Kindtand et næsten lægt Bensaar (ved x), idet ny Benmasse har tæt omsluttet mange (7—8) skarpe Flintskjærver, Levninger af et imod Kjæbebenet med Kraft kastet Flintvaaben eller Flintstykke. Ved Stødet er Flinten nemlig selv bleven knust og mange af dets skarpe Brudstykker ere blevne siddende i Benmassen.
- 2. Bensaaret i tredobbelt Størrelse; a, b, c, d, e, f, g betegne de endnu af Benmassen omsluttede Flintstykker eller de skarpkantede Gruber, hvoraf saadanne Flintstykker senere ved uforsigtig Berøring ere udfaldne; medens saaledes e betegner et omvoxet Stykke Flint, antyder d hvor sammes Forlængelse udad har hvilet i Benmassen; et lignende skarpt Aftryk af en Flintskjærv vises ogsaa ved a ; h betegner en rummeligere Grube, i hvilken en større skarpkantet Flintskjærv endnu laa løs.
- 3-4. Øvre Ende af et Ribben af en Kronhind med et aldeles lægt Bensaar (x), paa hvis indre og forreste Sideflade en skarpkantet Flintskjærv stikker ud, i $\frac{1}{2}$ nat. Størrelse.
- 5 viser Benknuden over Saaret, seet fra den indre Side, ligesom fig. 4;
- 6 samme seet fra den ydre Side, ligesom fig. 3, fra hvilken Flintstykket er trængt ind igjennem Benet; begge Figurer ere i dobbelt Størrelse.